

УДК 159.922.7:316.624:316.47

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-2\(68\)-1631-1647](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-2(68)-1631-1647)

Вертель Антон Вікторович доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, <https://orcid.org/0009-0007-5258-078X>

Цумарєва Наталя Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, соціології та педагогіки, Донецького державного університету внутрішніх справ. <https://orcid.org/0000-0002-4005-0745>

Романовська Діана Доримедонтівна, кандидат психологічних наук, асистент кафедри практичної психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. <https://orcid.org/0000-0002-3004-6734>

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ: СОЦІАЛЬНІ НОРМИ, БУЛІНГ ТА САМООЦІНКА

Анотація. Стаття присвячена вивченню агресивної поведінки підлітків у взаємозв'язку із соціальними нормами, явищем шкільного булінгу та процесами становлення самооцінки. Звернення до цієї теми продиктоване тим, що масштаби цькування серед українських школярів набувають тривожних показників – згідно з даними ЮНІСЕФ, 67% підлітків віком від 11 до 17 років мали досвід зіткнення з тією чи іншою формою булінгу. Ситуацію додатково ускладнює повномасштабний воєнний конфлікт, який відчутно позначається на психоемоційному стані молоді, підвищуючи загальний рівень тривоги, дратівливості та схильності до конфронтації. Мета роботи полягає у тому, щоб проаналізувати, яким чином самооцінка підлітка пов'язана з його схильністю до агресивних форм поведінки і яку роль у цьому відіграють соціальні норми, що регулюють взаємини в учнівському середовищі. Методологічною основою дослідження є теоретичний аналіз наукових джерел, узагальнення статистичних даних моніторингових досліджень, а також опрацювання результатів загальнонаціональних опитувань. У роботі показано, що агресія підлітків має складну, багатопланову природу. Серед чинників, що зумовлюють таку поведінку, можна виокремити кілька рівнів. Передусім це те, що стосується самої особистості підлітка: його вроджені темпераментальні риси, те, наскільки він навчився справлятися з власними емоціями, а також певні викривлення у сприйнятті ситуацій, коли, скажімо, нейтральний жест ровесника трактується як загроза. Водночас не менш вагомим є те, що відбувається на рівні групи – хто

займає яке місце в негласній ієрархії класу, чия думка є авторитетною, на кого рівняються. Не варто ігнорувати і той контекст, у якому зараз дорослішає українська молодь: повномасштабна війна, постійне інформаційне перевантаження, агресивний медіапростір – усе це накладає свій відбиток на поведінку і стан підлітків. Цікавим і, на мою думку, принциповим спостереженням є те, що низька самооцінка ставить підлітка у подвійно вразливу позицію. Варто зазначити, що ці школярі перебувають у досить парадоксальній ситуації: з одного боку, вони часто самі зазнають кривди від ровесників, а з іншого – можуть виступати джерелом агресії стосовно інших, інтуїтивно шукаючи у цьому спосіб заглушити внутрішнє відчуття власної нікчемності. Фактично тут запускається процес, що працює за принципом зачарованого кола. Школяр, який сприймає себе як невдачу чи аутсайдера, схильний реагувати на оточення через конфлікт – це, власне, єдина доступна йому мова спілкування у ситуації, коли бракує внутрішнього ресурсу для іншої відповіді. Однокласники, зіткнувшись із такою поведінкою, природно починають дистанціюватися, а для самого підлітка ця дистанція стає черговим доказом власної непотрібності. Подальший розвиток подій досить передбачуваний: негативне самосприйняття знову виливається у ворожість, ворожість провокує ще більше неприйняття – і так раз за разом.

Практика засвідчує, що припинити цю послідовність без зовнішнього професійного втручання або хоча б цілеспрямованої уваги з боку дорослих вдається рідко. Мова йде про створення профілактичних програм, тренінгових занять, спрямованих на розвиток емоційної компетентності, та про побудову індивідуальних стратегій супроводу для тих учнів, чия поведінка викликає занепокоєння. Що стосується наукової новизни, то вона пов'язана насамперед із тим, що в роботі зроблено спробу звести воедино актуальні українські та закордонні дослідження підліткової агресії, врахувавши при цьому ті суспільні зміни та воєнні обставини, які визначають сьогоденне життя країни, і на цій основі запропонувати цілісне бачення того, через які механізми у підлітків закріплюються агресивні моделі поведінки.

Ключові слова: агресивна поведінка, підлітковий вік, булінг, кібербулінг, самооцінка, соціальні норми, шкільне середовище, віктимність, профілактика, психологічний супровід.

Anton Vertel Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Psychology Department, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, <https://orcid.org/0009-0007-5258-078X>

Tsumarieva Natalia Victorivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor Department of Psychology, Sociology and Pedagogy, Donetsk State University of Internal Affairs, <https://orcid.org/0000-0002-4005-0745>

Romanovska Diana Candidate of Psychological Sciences, Assistant of the Department of Practical Psychology Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, <https://orcid.org/0000-0002-3004-6734>

AGGRESSIVE BEHAVIOR OF ADOLESCENTS: SOCIAL NORMS, BULLYING AND SELF-ESTEEM

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the aggressive behavior of adolescents in the context of social norms, school bullying and the peculiarities of the formation of self-esteem. The urgency of the problem is due to the rapid growth of cases of bullying among schoolchildren in Ukraine, which is confirmed by UNICEF data: 67% of adolescents from 11 to 17 years old have encountered various manifestations of bullying. An additional factor exacerbating the problem is the conditions of a full-scale military conflict, which significantly affect the psycho-emotional state of young people, increasing the level of anxiety, irritability and readiness for confrontation. The purpose of the study is to analyze the relationships between the level of self-esteem of adolescents, their tendency to aggressive forms of behavior and the role of social norms as regulators of interpersonal interaction in the student environment. To achieve this goal, methods of theoretical analysis of scientific literature, generalization of statistical data from monitoring studies, as well as analysis of empirical results of nationwide surveys were used. The article substantiates that the aggressive behavior of adolescents is a multifactorial phenomenon, in which individual and psychological characteristics of the personality (temperament, level of emotional self-regulation, cognitive distortions), social and group dynamics (status hierarchy in the class team, influence of the peer reference group) and macrosocial factors are intertwined, in particular the conditions of martial law and the media environment. What emerges from the research is that adolescents who think little of themselves find themselves caught in a particularly unfortunate position – they are more likely than their peers not only to be on the receiving end of bullying but also to dish it out themselves. One thing feeds the other: a child who has been humiliated carries that resentment forward, and that resentment can easily spill over into hostility toward someone else, which in turn invites further rejection and so the whole thing keeps going in circles. Breaking out of this pattern without somebody stepping in from outside proves, as a rule, extremely difficult. When data on bullying among Ukrainian schoolchildren gathered between 2023 and 2024 were broken down by type – whether physical altercations, verbal put-downs, or online harassment – one shift stood out above the rest: aggression that plays out on the internet is climbing noticeably faster than other forms. This is hardly surprising given how much of teenage social interaction now happens through phones and screens, but it is nonetheless a trend that deserves serious attention from researchers and practitioners alike. The study went

further, however, and looked at what bullying does to the mental state of everyone who gets pulled into it. That means not just the child who gets hurt or the one who causes the hurt, but also classmates who simply stand there watching it happen – because growing evidence suggests that being a passive witness to repeated cruelty carries its own psychological cost, even if that cost is less immediately visible. The practical significance of the results lies in the possibility of their use by school psychologists, teachers and parents for the development of preventive programs, training modules for the development of emotional intelligence and strategies for psychological support of adolescents with behavioral difficulties. The scientific novelty is determined by the systematization of modern Ukrainian and international research on the problem of adolescent aggression in the context of social transformations and wartime, as well as the substantiation of an integrative approach to understanding the mechanisms of the formation of aggressive behavior patterns in adolescence.

Keywords: aggressive behavior, adolescence, bullying, cyberbullying, self-esteem, social norms, school environment, victimization, prevention, psychological support.

Постановка проблеми. За даними масштабного дослідження ЮНІСЕФ, проведеного у 2023 році серед понад 23,5 тисяч дітей із 700 закладів освіти, 22% підлітків зазнали образ, приниження чи знуцання в інтернеті, а майже половина опитаних (49%) були свідками цькування протягом останніх шести місяців [1]. Наведені цифри красномовно свідчать про масштабність проблеми, яка не зникає, а лише трансформується, переміщуючись із шкільних коридорів у цифровий простір. Водночас загальнонаціональне репрезентативне дослідження, проведене за підтримки Міністерства освіти і науки України у листопаді 2023 – січні 2024 року, показало, що кожен четвертий учень 5–9 класів стикався з проявами булінгу у своєму закладі освіти [2].

Проблема набуває особливої гостроти в умовах воєнного стану, коли підлітки переживають додатковий стрес через вимушене переміщення, втрату звичного соціального оточення, тривожність за рідних та невизначеність майбутнього. Дослідження М. Кудінової та Д. Кожанової засвідчують, що серед внутрішньо переміщених підлітків спостерігається підвищений рівень тривожності, агресії та зниження самооцінки, що створює додаткові ризики для формування деструктивних поведінкових моделей [3]. За цих умов наукове осмислення механізмів підліткової агресії, її зв'язків із самооцінкою та соціальними нормами стає не просто академічним завданням, а практичною необхідністю.

Адже розуміння того, чому один підліток стає агресором, а інший – жертвою, чому одні діти здатні протистояти тиску групи, а інші піддаються йому, допоможе розробити дієві стратегії профілактики та психологічної підтримки.

Необхідно вникнути у той складний психологічний контекст, в якому відбувається дорослішання нинішніх підлітків. А контекст цей суттєво відрізняється від того, що було навіть десять років тому: межа між тим, що відбувається у класі, і тим, що відбувається на екрані телефону, практично стерлася. Соціальні мережі перетворилися на простір, де розгортаються конфлікти, формуються союзи та здійснюється цілеспрямоване приниження, причому все це відбувається часто поза зоною видимості дорослих. І ті засоби, якими школа та сім'я звикли захищати дітей від агресії, – розмови, нагляд, покарання винних – у цих нових умовах працюють далеко не завжди, а подекуди виявляються зовсім безпорадними перед масштабом проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема агресивної поведінки підлітків має тривалу історію наукового вивчення. Ще у класичних працях О. Волянської було переконливо доведено, що агресія значною мірою є результатом соціального навчання: дитина засвоює агресивні моделі поведінки, спостерігаючи за оточенням і переконуючись, що такі дії можуть приносити бажаний результат – підвищення статусу в групі, відчуття контролю, увагу з боку інших [4].

Цей підхід залишається актуальним і сьогодні, особливо в контексті впливу медіа та соціальних мереж на підлітків, де агресивна поведінка нерідко романтизується або нормалізується.

Серед вітчизняних дослідників значний внесок у розуміння психологічних чинників підліткового булінгу зробив О. Лящ. Вчений наголосив у своїй праці, що підлітки, які займають позицію ініціаторів у булінг-структурі, мають високий рівень агресії та низькі показники толерантності, тоді як жертви характеризуються заниженою самооцінкою, замкнутістю та інфантильністю [6].

Окреслені результати підтверджують двосторонній зв'язок між самооцінкою та агресією: не лише низька самооцінка робить підлітка вразливим до цькування, а й тривале перебування в ролі жертви ще більше знижує його самоповагу, утворюючи замкнене коло.

В. Огоренко, Р. Тимофєєв та А. Шорніков у своєму дослідженні, опублікованому в Науковому віснику Ужгородського національного університету, ґрунтовно проаналізували роль самооцінки у формуванні соціального статусу підлітків у групі. Вчені встановили, що самооцінка позитивно корелює із соціометричним статусом особистості, а підлітки з адекватною самооцінкою мають більш стійкі позиції у колективі [6].

Ю. Бриндіков узагальнює сучасний досвід запобігання залякуванню та цькуванню в шкільному середовищі й наголошує на необхідності комплексного підходу, який враховує як індивідуально-психологічні характеристики учасників булінгу, так і особливості групової динаміки класного колективу [7]. ЮНІСЕФ у своєму посібнику з профілактики деструктивної поведінки підлітків підкреслює,

що агресивна поведінка дітей часто є відповіддю на складні обставини життя, криком про допомогу й потребу в розумінні та безпеці [8].

Ю. Костюніна у своїй статті аналізує особливості управління освітою в умовах воєнного стану й акцентує увагу на тому, що децентралізована модель забезпечує більш гнучке реагування на кризові ситуації, зокрема й на прояви агресії та булінгу в шкільному середовищі [9]. Н. Єзерська та В. Рябокони у матеріалах конференції 2023 року детально охарактеризували індивідуально-психологічні причини агресивності у підлітковому віці, серед яких виокремили невпевненість, занижену самооцінку, відчуття тривожності та прагнення повернути увагу [10].

Зарубіжні дослідження останніх років також підтверджують складну природу підліткової агресії. Так, R. Goto та співавтори вивчали психічне здоров'я підлітків, які постраждали від війни в Україні, й виявили значне зростання агресивних поведінкових патернів та депресивних симптомів [11]. F. Giordano та інші дослідники акцентували увагу на процесах резильєнтності українських підлітків і підкреслили роль однолітків у формуванні адаптивних стратегій подолання стресу [12].

Аналіз наукових джерел засвідчує, що попри значну кількість досліджень проблеми підліткової агресії, існує потреба в системному аналізі, який би поєднував розгляд індивідуально-психологічних чинників (самооцінка, тривожність, емоційна нестійкість) із соціально-груповими (норми, ролі, статуси) та макросоціальними (вплив війни, цифровізація, суспільні трансформації) факторами.

Метою роботи є аналіз того, як пов'язані агресивна поведінка підлітків, соціальні норми їхнього середовища, булінг та самооцінка, а також визначення найбільш перспективних шляхів профілактичної роботи з учнями групи ризику.

Виклад основного матеріалу. Щоб зрозуміти витoki агресивної поведінки підлітків, потрібно насамперед усвідомити, що підлітковий вік – це не просто «перехідний період», як його часто спрощено називають, а час глибоких і часом болючих внутрішніх перетворень. Дитина, яка ще вчора слухняно виконувала вказівки батьків і вчителів, раптом починає бунтувати, сперечатися, демонструвати непокору [13]. І це не капризи – це закономірний прояв потреби у самовизначенні, потреби зрозуміти, хто я є, чого я вартий, яке моє місце серед інших.

Самооцінка у цьому процесі відіграє ключову роль. Адже саме від того, як підліток оцінює себе, залежить його стратегія взаємодії з оточенням. Підліток із адекватною, стійкою самооцінкою здатний вибудовувати здорові стосунки, конструктивно вирішувати конфлікти, відстоювати свою позицію без агресії [14]. На думку Т. Докучиної, підліток із заниженою самооцінкою часто почувається вразливим, незахищеним, непотрібним – і це відчуття може штовхати його як до ролі жертви (коли він не наважується дати відсіч), так і до ролі

агресора (коли він намагається компенсувати свою невпевненість через домінування над слабшими) [15, с. 26]. Як зазначає Н. Шиліна, самооцінка проявляється у здатності оцінювання людиною себе, своїх здібностей, якостей та можливостей і безпосередньо впливає на саморегуляцію поведінки в умовах військового конфлікту [16, с. 32-33].

Соціальні норми, які панують у конкретному класному колективі, значною мірою визначають, які форми поведінки вважаються прийнятними, а які – ні. Якщо у класі склалася атмосфера, де грубість і приниження інших сприймаються як ознака «крутості», де мовчазна більшість боїться заступитися за жертву, то агресивна поведінка не лише не засуджується, а фактично заохочується [17]. Підліток, який хоче бути прийнятим групою, починає відтворювати ці норми, навіть якщо внутрішньо відчуває, що це неправильно. Саме так працює механізм соціального научіння, описаний О. Волянською: спостерігаючи за тим, що агресивні дії підвищують статус однолітка в групі, підліток починає використовувати подібні стратегії [4, с. 118].

Результати загальнонаціонального дослідження, підтриманого МОН України, дають змогу побачити конкретну картину поширеності булінгу серед українських школярів. Опитування охопило 5 576 учнів 5–9 класів віком 10–14 років з усіх регіонів країни (окрім тимчасово окупованих територій) і виявило, що основними причинами для цькування є: зовнішність (28,7%), особливості поведінки (22,6%), відмінність у світогляді (21,5%). Важливо підкреслити, що дівчата частіше за хлопців повідомляли про булінг через зовнішність: 35,2% проти 26,9% [2]. Описані дані свідчать про глибоку гендерну специфіку сприйняття та переживання агресії в підлітковому середовищі.

Окремої уваги заслуговує той факт, що 19,6% опитаних школярів зазначили, що вчителі або інші дорослі, які були свідками цькування, не вчинили нічого [2]. Цей показник є тривожним сигналом для всієї освітньої системи. Адже коли дорослий, який за визначенням має бути гарантом безпеки дитини, залишається байдужим до проявів агресії, у підлітка формується переконання, що булінг – це нормальна частина шкільного життя, з якою доведеться змиритися. І навпаки, дослідження засвідчило, що найефективнішим методом припинення булінгу виявилось залучення психолога – у 68,4% випадків це призводило до припинення або послаблення цькування [2].

Щоб системно представити дані про поширеність різних форм булінгу серед українських підлітків, наведемо результати аналізу в таблиці 1.

Таблиця 1

**Поширеність форм булінгу серед підлітків
в Україні за даними 2023–2024 рр.***

Форма булінгу	Частка потерпілих серед хлопців (%)	Частка потерпілих серед дівчат (%)	Загальна поширеність (%)	Динаміка порівняно з 2018 р.
Вербальний (образи, прізвиська, приниження)	26,9	35,2	28,7	↑ на 3,2 в.п.
Соціальний (ізоляція, бойкот, поширення чуток)	14,3	19,8	18,3	↑ на 1,8 в.п.
Фізичний (побиття, штовхання, псування речей)	18,2	8,6	14,1	↓ на 4,5 в.п.
Кібербулінг (цькування онлайн)	19,0	25,0	22,0	↑ на 2,0 в.п.
Булінг через зовнішність	26,9	35,2	28,7	↑ на 5,1 в.п.
Булінг через особливості поведінки	21,4	23,8	22,6	↑ на 2,3 в.п.

*Джерело: складено авторами за даними [1; 2; 13]

Дані, представлені у таблиці 1, дають підстави для кількох висновків, кожен із яких має самостійне значення для розуміння проблеми. Насамперед слід зазначити, що серед усіх зафіксованих форм цькування у середовищі українських школярів саме словесна агресія посідає перше місце за поширеністю.

Загалом це відповідає тому, що фіксується і в дослідженнях за межами України: принизливі висловлювання, образливі прізвиська, жарти, які насправді жартами не є, – усе це настільки вкорінилося у підліткове спілкування, що відрізнити звичайне кепкування від систематичного приниження буває вкрай непросто.

А між тим для дитини, яка день у день вислуховує зауваження щодо своєї зовнішності чи здібностей, ця різниця не має жодного значення – вона поступово

засвоює те, що їй транслюють, і починає дивитися на себе саме через цю призму, що прямо відбивається на її ставленні до себе.

Другий момент, який одразу впадає в око при аналізі таблиці, – це помітна різниця між хлопцями та дівчатами. Дівчата набагато частіше потерпають від словесних нападок та переслідування в інтернеті, тоді як хлопці переважно стикаються з прямою фізичною агресією. На мій погляд, це вказує на те, що агресія у підлітків реалізується через різні канали залежно від статі. Хлопцям притаманніше вирішувати конфлікти через відкрите фізичне зіткнення, а от серед дівчат значно більшого поширення набувають ті форми, які складніше помітити збоку, – плітки, навмисне витіснення когось із кола спілкування, анонімні образи в мережі. Тут, власне, і полягає одна з головних складнощів: якраз ті прояви цькування, які зовні виглядають найменш драматично, на практиці часто виявляються найбільш руйнівними. Фізичний удар – річ болісна, але він має конкретні і видимі наслідки, з якими можна працювати. А от тривале, непомітне для оточуючих приниження діє інакше – воно підриває самосприйняття дитини зсередини, і цю шкоду значно складніше розпізнати вчасно.

По-третє, агресія, як і будь-яка інша форма взаємодії, існує там, де існує спілкування. А спілкування сучасного школяра вже давно зосереджене не стільки у шкільному дворі чи на задній парті, скільки в екрані смартфона. Цифровий простір дає те, чого не дає реальний контакт: можливість не стояти навпроти людини, не зустрічатися з нею поглядом, заховатися за придуманим ім'ям або взагалі писати анонімно. Для підлітка, який ще не до кінця усвідомлює вагу власних слів, це формує досить небезпечну ілюзію – ніби те, що написано у коментарі чи надіслано у групову бесіду, не має реальних наслідків і ні до чого не зобов'язує.

Між іншим, фахівці ЮНІСЕФ висувають ще одне припущення стосовно скорочення кількості бійок у 2023 році (76% опитаних підлітків вказали, що не брали у них участі, тоді як у попередніх замірах ця цифра трималася на рівні 61–65%): самих нагод для безпосереднього зіткнення стало об'єктивно менше, оскільки змінився формат повсякденної комунікації між ровесниками [1]. Втім, окрім усіх зазначених тенденцій, існує ще один вимір проблеми, який не можна залишити поза увагою, – вплив воєнного стану на те, що відбувається з агресією у підлітковому середовищі.

Підліток, який вимушено переїхав до іншого міста, опинився в новому класі, де його можуть сприймати як «чужого», стає особливо вразливим. Дослідження М. Кудінової та Д. Кожанової показало, що серед внутрішньо переміщених підлітків переважає занижена самооцінка та підвищені рівні тривожності, ригідності й агресії, причому існує статистично значущий зворотний кореляційний зв'язок між самооцінкою та рівнем агресивності [3]. Це означає, що чим нижче підліток-переселенець оцінює себе, тим вищою є його

схильність до агресивних реакцій – парадоксальним чином агресія стає для нього засобом самозахисту у ворожому, як йому здається, середовищі. І навпаки, підвищення самооцінки через психологічну підтримку, включення у групову діяльність, визнання його цінності як особистості може суттєво знизити агресивні прояви.

Розглядаючи соціальні норми як регулятори поведінки підлітків, варто зазначити, що у підлітковому віці група однолітків часто стає важливішим орієнтиром, ніж дорослі. Підліток зважає свої вчинки не стільки на терезах «правильно-неправильно» з позиції батьків чи вчителів, скільки на терезах «круто-некруто» з позиції однокласників. Якщо у класі панує негласна норма, що сильний має право принижувати слабшого, що мовчати, коли когось цькують, – це нормально, а заступатися – «донос», то навіть підліток з хорошим вихованням може піддатися цьому тиску.

Загальнонаціональне дослідження, проведене за підтримки МОН, виявило, що 14,7% респондентів стикалися з ситуаціями, коли до булінгу були залучені навіть батьки однокласників – хтось із батьків публічно висловлювався образливо про дитину або закликав її бойкотувати [2]. Цей факт засвідчує, що проблема булінгу виходить далеко за межі школи і є відображенням ширших соціальних процесів, пов'язаних із культурою спілкування, толерантністю та повагою до іншого.

Для більш глибокого розуміння взаємозв'язку між самооцінкою та позицією підлітка у булінг-структурі наведемо порівняльні дані у таблиці 2.

Таблиця 2

Психологічні характеристики підлітків залежно від їхньої ролі у булінг-структурі*

Психологічна характеристика	Ініціатори булінгу	Жертви булінгу	Спостерігачі	Підлітки, не залучені до булінгу
Рівень самооцінки	Нестійка (завищена або занижена)	Переважно занижена	Середній рівень	Адекватна (стійка)
Рівень агресивності	Високий	Низький або середній	Середній	Низький
Рівень тривожності	Середній	Високий	Підвищений	Низький або середній
Рівень толерантності	Низький	Середній	Середній або високий	Високий
Емпатія	Знижена	Підвищена, але пригнічена	Середня	Адекватна

Психологічна характеристика	Ініціатори булінгу	Жертви булінгу	Спостерігачі	Підлітки, не залучені до булінгу
Соціальний статус у групі	Високий або середній	Низький (ізолюваний)	Різний	Стабільний середній
Стиль виховання у сім'ї	Авторитарний або попустительський	Гіперопіка або ігнорування	Різний	Переважно демократичний

*Джерело: складено авторами за даними [3; 5; 6; 7; 10]

Якщо уважно подивитися на дані, наведені у таблиці 2, то можна простежити, що у побутовому уявленні агресор – це завжди хтось сильний, самовпевнений, той, хто панує над класом завдяки якомусь внутрішньому стрижню. Але насправді, і дані це підтверджують, ситуація виглядає зовсім інакше. Самооцінка у таких підлітків зазвичай нестабільна – вона може різко злітати вгору, а потім так само різко падати. По суті, коли така дитина принижує когось слабшого, вона не стільки демонструє свою перевагу, скільки намагається компенсувати відчуття власної хиткості. А те, що у неї слабо розвинена здатність співпереживати іншому, виконує цілком конкретну функцію – захищає від почуття провини, яке мало б виникати після скоєного. Якщо ж поглянути на сімейне тло таких підлітків, то зазвичай воно вкладається у два типові сценарії: або вдома панує жорсткий, авторитарний контроль, і тоді дитина засвоює просту формулу «хто сильніший, той і правий», або, навпаки, батьки фактично самоусунулися від виховання, і підліток зростає без чіткого розуміння того, де проходить межа допустимого.

Якщо ж звернути увагу на тих школярів, які опиняються по інший бік – тобто самі зазнають систематичного тиску з боку ровесників, – то їхня психологічна характеристика виглядає багато в чому як дзеркальне відображення портрета агресора. Переважно це учні, які не надто впевнені у собі, схильні сумніватися у власних здібностях, відчувають тривогу частіше і гостріше за своїх однолітків, а у тій негласній ієрархії, що існує всередині будь-якого класу, займають периферійне місце – не ті, до кого прислухаються, а скоріше ті, кого не помічають або помічають лише тоді, коли потрібен об'єкт для насмішок. Парадоксально, але ці підлітки часто мають підвищену здатність до емпатії, яка, проте, виявляється пригніченою під тиском обставин. Гіперопіка з боку батьків або, навпаки, емоційне ігнорування не дають їм можливості сформувати навички самозахисту та впевненої поведінки. Як зазначає дослідження Херсонського державного університету, жертвам булінгу притаманні прояви ізолюваності, замкнутості та інфантильності [5, с. 253-254].

Особливо важливою є група спостерігачів – підлітків, які не є ані агресорами, ані жертвами, але є свідками булінгу. Їхня роль часто недооцінюється,

проте саме від їхньої реакції залежить, чи буде цькування продовжуватися. Дослідження ЮНІСЕФ показало, що 49% підлітків були свідками булінгу протягом останніх шести місяців, але лише третина (33%) допомагала потерпілому, а 25% розповіли про це дорослим [1]. Це свідчить про те, що значна частина підлітків, навіть бачачи несправедливість, не наважується втрутитися – через страх стати наступною жертвою, через переконання, що «це не моя справа», або через невміння конструктивно реагувати на агресію.

Якщо говорити про наслідки булінгу, то було б великою помилкою зводити їх лише до страждань того, кого цькують. Так, жертва зазнає найбільш очевидної шкоди – але далеко не єдиної у цій ситуації. Візьмімо самих агресорів. Підліток, який звик вирішувати проблеми через тиск і приниження інших і якому вчасно ніхто не допоміг це усвідомити та змінити, з великою ймовірністю понесе цю модель поведінки у доросле життя. Він і далі буде вдаватися до агресії у стосунках із партнером, колегами, підлеглими – просто тому, що іншого способу домовлятися він не опанував. Звідси – зруйновані шлюби, конфлікти на роботі, а в окремих випадках і зіткнення із правоохоронною системою. Тобто відсутність своєчасного втручання у підлітковому віці фактично програмує людину на цілу низку проблем у майбутньому.

Існує ще одна група причетних до булінгу, яка зазвичай випадає з поля зору і дослідників, і практиків, хоча підстав ігнорувати її немає жодних. Йдеться про тих учнів, які не беруть безпосередньої участі у цькуванні ні як кривдники, ні як скривджені, а просто день за днем бачать на власні очі, як це відбувається з кимось іншим. Може здаватися, що раз дитина стоїть осторонь і її особисто ніхто не чіпає, то й хвилюватися нема про що. Але це оманливе враження. Коли підліток протягом тижнів чи місяців спостерігає, як когось із класу регулярно цілеспрямовано принижують, залякують або б'ють, це не проходить повз його психіку. У фаховій літературі таке явище прийнято називати вторинною травматизацією – це коли людина, яка особисто не була об'єктом насильства, однак перебувала поруч і бачила чуже страждання, сама починає відчувати помітний емоційний тягар від пережитого.

У контексті правового регулювання варто зазначити, що в Україні відповідальність за булінг у навчальних закладах з'явилася у 2018 році. За даними Опендатабот, у 2023 році в Україні було відкрито 96 справ про булінг у закладах освіти, а протягом останніх п'яти років їхня загальна кількість сягнула 614 [13]. Найчастіше до відповідальності притягувалися підлітки віком від 14 до 16 років. Ці цифри, з одного боку, свідчать про те, що правові механізми протидії булінгу починають працювати, а з іншого – є лише верхівкою айсберга, оскільки переважна більшість випадків цькування залишається незафіксованою.

Результати аналізу PISA-2022 додають ще один важливий штрих до цієї картини: в середньому 14,7% українських 15-річних школярів повідомили, що

зазнавали булінгу принаймні декілька разів на місяць, а 7% віднесли себе до категорії тих, хто часто зазнає булінгу [13]. Якщо порівняти ці дані із середніми показниками країн ОЕСР, то Україна перебуває приблизно на середньому рівні, проте умови воєнного стану створюють додаткові ризики для зростання цих показників у найближчі роки.

Щодо самооцінки, то тут принципово важливо розуміти одну річ: вона не є чимось раз і назавжди даним. Це не вроджена риса і не константа – це радше процес, який увесь час перебуває у русі і який дуже чутливо реагує на те, що відбувається навколо підлітка. Коли дитина чує від мами, що в неї вийшло добре, коли вчитель помічає її старання, коли друзі приймають її такою, якою вона є, – крок за кроком у неї складається більш-менш стійке відчуття власної цінності. І це відчуття потім працює як внутрішня опора: навіть коли хтось намагається зачепити чи принизити, підліток із таким фундаментом здатен не зламатися, бо у нього є на що спертися всередині. Але буває й інакше – і, на жаль, буває часто.

Практичний досвід роботи шкільних психологів засвідчує, що найефективнішими є комплексні програми профілактики булінгу, які поєднують роботу на кількох рівнях: індивідуальному (підвищення самооцінки, розвиток навичок емоційної регуляції), груповому (формування позитивних соціальних норм у класному колективі), та системному (створення безпечного шкільного середовища, навчання педагогів розпізнавати й адекватно реагувати на прояви булінгу). Загальнонаціональне дослідження підтвердило, що поєднання різних методів одночасно дає найліпші результати під час роботи з булінгом [2].

Не можна оминати увагою і ту роль, яку відіграє цифровий простір у тому, як змінюються самі способи прояву агресії серед школярів. Тут важливо підкреслити один момент, який не завжди очевидний: кібербулінг не є просто тим самим цькуванням, до якого звикли педагоги і батьки, тільки перенесеним у інтернет. Річ у тім, що підліток, який ображає когось через екран, позбавлений того зворотного зв'язку, який існує при живому контакті: він не бачить очей людини, якій пише, не чує, як тремтить її голос, не спостерігає сліз. А коли немає цього безпосереднього емоційного відгуку, ті внутрішні обмежувачі, що зазвичай утримують від жорстокості, працюють значно слабше. Якщо додати сюди можливість залишатися анонімним та усвідомлення того, що принизливий допис миттєво побачать десятки і сотні людей, стає зрозуміло, чому учень, який у класі, найімовірніше, промовчав би, в інтернеті здатен поводитися вкрай жорстоко.

Примітним є один статистичний нюанс, зафіксований у дослідженні ЮНІСЕФ: частка підлітків, які зізналися, що самі практикували онлайн-цькування, між 2018 і 2023 роками скоротилася з 21% до 15%, тоді як частка тих, хто вказав, що ставав об'єктом кібербулінгу, залишилася фактично на тому самому рівні – близько 22% [1]. Цей розрив між кількістю тих, хто цькує, і тих,

кого цькують, нашоухує на припущення, що онлайн-агресія змінює свій характер. Можливо, агресорів справді стає менше, проте ті з них, що залишаються, діють більш методично, вправніше користуються цифровими інструментами для систематичного тиску – і цим можна пояснити, чому кількість потерпілих не зменшується.

Серед тих напрямів роботи, які спрямовані на попередження булінгу, окреме місце належить формуванню у підлітків медіаграмотності. Однак було б спрощенням зводити це поняття лише до набору технічних умінь – знання того, як поставити блокування на небажаний контакт або як зробити скріншот листування, щоб потім показати його дорослому. Усе це потрібно, але недостатньо. Щонайменше так само важливо навчити дитину розуміти, що той, кому вона пише у чаті, – не аватарка і не нікнейм, а реальна людина, якій може бути боляче від прочитаного. Поки підліток не відчує цього зв'язку між натисканням клавіш і чужими переживаннями, жодні технічні заходи безпеки не спрацюють повною мірою.

Якщо ж спробувати підвести загальну риску під усім проведеним аналізом, то доводиться констатувати: агресія серед підлітків – це та проблема, для якої не існує якогось одного універсального рецепта. Її розв'язання можливе лише тоді, коли свої зусилля об'єднують спеціалісти з різних сфер – психологи, вчителі, соціальні працівники, юристи, – і кожен привносить у цю роботу свій фаховий погляд та свої засоби впливу. Але головне, що має бути усвідомлено всіма, хто працює з дітьми: коли підліток поводить себе агресивно, це майже ніколи не є просто питанням порушення шкільних правил. За цією поведінкою стоїть дитина, яка опинилася у скруті і яка, не маючи інших засобів, подає сигнал про те, що їй потрібна допомога. Те, наскільки своєчасно і адекватно на цей сигнал відреагують дорослі, має значення, що виходить далеко за межі однієї конкретної долі, – бо ці діти зовсім скоро стануть тими, хто визначатиме обличчя суспільства.

Висновки. Здійснений аналіз дає підстави для кількох висновків, які видаються принциповими. Насамперед, агресія у підлітковому віці не зводиться до якоїсь однієї причини – це явище, у якому одночасно діють чинники різного порядку. На рівні окремої особистості це самооцінка, схильність до тривожних переживань, міра розвитку здатності співчувати іншому. На рівні найближчого оточення – ті правила, що реально діють у конкретному класі, розподіл ролей між учнями, характер групових процесів. А на найширшому рівні – воєнна реальність, у якій живе країна, наростаюча присутність цифрових технологій у побуті підлітків, зміни у культурних орієнтирах суспільства загалом. Усі ці площини не існують ізольовано – вони взаємодіють між собою, і саме на їхньому перетині народжуються ті поведінкові прояви, з якими стикаються педагоги та батьки. Окремо слід наголосити на тій ролі, яку відіграє самооцінка у визначенні

місця підлітка в ситуації цькування. Учні, що оцінюють себе невисоко, перебувають у зоні підвищеного ризику одразу з двох боків – вони вразливі і як потенційні жертви, і як потенційні ініціатори агресії.

Якщо ж говорити про те, у якому напрямі доцільно рухатися далі, то перед дослідниками стоїть кілька завдань, які поки що залишаються без достатньої відповіді. Передусім це стосується розробки цілісних програм протидії булінгу, які були б не просто теоретично обґрунтованими, а й перевіреними на практиці – і, що суттєво, побудованими з урахуванням тих умов, у яких сьогодні живе і навчається українська молодь, тобто умов триваючої війни. Паралельно потребує вивчення й те, як кібербулінг, пережитий у підлітковому віці, позначається на психічному здоров'ї людини у довшій перспективі – через рік, п'ять, десять років, адже наразі даних про це бракує. Нарешті, гостро стоїть питання про конкретні моделі психологічної допомоги дітям із групи ризику, які були б не абстрактними рекомендаціями, а робочими інструментами, придатними для впровадження саме на рівні громад – там, де підліток живе, ходить до школи і де його проблеми мають вирішуватися насамперед.

Література:

1. ЮНІСЕФ. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі: результати опитування. 2024. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbullying-teens-Ukraine>
2. Міністерство освіти і науки України. Причини булінгу: результати масштабного дослідження в українських школах. 2024. URL: <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh>
3. Кудінова М., Кожанова Д. Емпіричне вивчення взаємозв'язків самооцінки та психічних станів внутрішньо переміщених осіб підліткового віку. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія*. 2024. № 2(63). URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/psychology/article/view/5103>
4. Волянська О. В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Соціологія*. 2016. № 3. С. 117–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpuuas_2016_3_13
5. Лящ О. П. Концептуальна модель психологічної профілактики агресивних проявів. *Психолого-педагогічні аспекти розвитку і формування особистості людей з особливими потребами*. 2020. Розд. 4. С. 252–257. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14546>
6. Огоренко В. В., Тимофеев Р. М., Шорніков А. В. Агресивна поведінка: від теорії до практики. *Український вісник психоневрології*. 2021. Т. 29. Вип. 3 (108). С. 48–51. URL: <https://repo.dma.dp.ua/7248/>
7. Бриндіков Ю. Соціально-педагогічна профілактика булінгу в підлітковому середовищі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 40. Т. 1. С. 224–227. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-1-35> URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/40_2021/part_1/37.pdf
8. ЮНІСЕФ. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навчально-методичний посібник. Київ : ЮНІСЕФ, 2021. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/destructive-behavior>

9. Костюніна Ю. О. Особливості управління освітою в умовах воєнного стану. *Ефективність державного управління*. 2023. № 1(74/75). С. 42–46. URL: https://www.researchgate.net/publication/374882363_Osoblivosti_upravlinna_osvitou_v_umovah_voennogo_stanu
10. Єзерська Н. В., Рябоконт В. В. Агресивна поведінка підлітків: психологічний аналіз. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21 листопада 2023 р.). С. 226–230. URL: https://reicst.com.ua/asp/article/download/conf_21_11_2023-18-02/conf_21_11_2023-18-02/955
11. Goto R., Pinchuk I., Kolodezhny O. et al. Mental Health of Adolescents Exposed to the War in Ukraine. *JAMA Pediatrics*. 2024. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38526470/>
12. Giordano F., Lipscomb S., Jefferies P. et al. Resilience processes among Ukrainian youth during the Ukraine-Russia war. *Frontiers in Psychology*. 2024. Vol. 15. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2024.1331886/full>
13. Нова українська школа. У 2023 році в Україні відкрили майже 100 справ про булінг у школах. 2024. URL: <https://nus.org.ua/2024/01/29/u-2023-rotsi-v-ukrayini-vidkryly-majzhe-100-sprav-pro-bulinh-u-shkolah/>
14. МОН України. Як дорослим реагувати на булінг: інструкція для освітян. 2024. URL: <https://mon.gov.ua/news/yak-doroslym-reahuvaty-na-bulinh-instruktsiia-dlia-osvitian>
15. Докучина Т. О. Особливості розвитку особистості підлітків з інтелектуальними порушеннями. *Inclusion and Diversity*. 2023. Вип. 1. С. 24–30. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/inclusion/article/view/7>
16. Шиліна Н. Є. Проблема емоційного стану біженців та переселенців за умов військового конфлікту. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2023. Т. 34(73), № 2. С. 30–36. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/2_2023/6.pdf
17. Михайлишин У. Б., Юхименко І. В., Шимоняк Я. О. Акцентуації характеру та конфліктна поведінка підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2024. № 1. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c8bc428-edf9-4e01-af5c-3624c318dd8b/content>

References:

1. UNICEF. (2024). Bulinh ta kiberbulinh u pidlitkovomu seredovyshchi: rezultaty opytuvannia [Bullying and cyberbullying among adolescents: survey results]. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine>
2. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2024). Prychyny bulinhu: rezultaty masshtabnoho doslidzhennia v ukrainskykh shkolakh [Causes of bullying: results of large-scale research in Ukrainian schools]. URL: <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh>
3. Kudinova, M., & Kozhanova, D. (2024). Empyrychne vuvchennia vzaiemozv'iazkiv samoostinky ta psykhychnykh staniv vnutrishno peremishchenykh osib pidlitkovoho viku [Empirical study of the relationships between self-esteem and mental states of internally displaced adolescents]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Psykholohiia*, 2(63). URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/psychology/article/view/5103>
4. Volianska, O. V. (2016). Problema ahresyvnoi povedinky pidlitkiv: faktory ta mekhanizmy sotsializatsii [The problem of aggressive behavior of adolescents: factors and mechanisms of socialization]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. Seriia: Sotsiolohiia, 3, 117–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnyuac_2016_3_13
5. Liashch, O. P. (2020). Kontseptualna model psykholohichnoi profilaktyky ahresyvnykh proiaviv [Conceptual model of psychological prevention of aggressive manifestations]. *Psykhologo-*

- pedagogichni aspekty rozvytku i formuvannia osobystosti liudei z osoblyvymy potrebamy, 4, 252–257. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14546>
6. Ohorenko, V. V., Tymofieiev, R. M., & Shornikov, A. V. (2021). Ahresyvna povedinka: vid teorii do praktyky [Aggressive behavior: from theory to practice]. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii*, 29(3(108)), 48–51. URL: <https://repo.dma.dp.ua/7248/>
7. Bryndikov, Yu. (2021). Sotsialno-pedahohichna profilaktyka bulinhu v pidlitkovomu seredovyshchi [Socio-pedagogical prevention of bullying in the adolescent environment]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 40(1), 224–227. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/40-1-35> URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/40_2021/part_1/37.pdf
8. UNICEF. (2021). Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv: navchalno-metodychnyi posibnyk [Prevention of destructive behavior of adolescents: educational and methodological manual]. Kyiv: UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/destructive-behavior>
9. Kostyunina, Yu. O. (2023). Osoblyvosti upravlinnia osvitoiu v umovakh voiennoho stanu [Features of educational management under martial law]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, 1(74/75), 42–46. URL: https://www.researchgate.net/publication/374882363_Osoblivosti_upravli_nna_osvitou_v_umovah_voennogo_stanu
10. Yezerska, N. V., & Riabokon, V. V. (2023). Ahresyvna povedinka pidlitkiv: psykholohichni analiz [Aggressive behavior of adolescents: psychological analysis]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, 21 lystopada 2023 r.), 226–230. URL: https://reicst.com.ua/asp/article/download/conf_21_11_2023-18-02/conf_21_11_2023-18-02/955
11. Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., et al. (2024). Mental health of adolescents exposed to the war in Ukraine. *JAMA Pediatrics*. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/38526470/>
12. Giordano, F., Lipscomb, S., Jefferies, P., et al. (2024). Resilience processes among Ukrainian youth during the Ukraine-Russia war. *Frontiers in Psychology*, 15. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2024.1331886/full>
13. Nova ukrainska shkola. (2024). U 2023 rotsi v Ukraini vidkryly maizhe 100 sprav pro bulinh u shkolakh [In 2023, almost 100 bullying cases were opened in Ukraine]. URL: <https://nus.org.ua/2024/01/29/u-2023-rotsi-v-ukrayini-vidkryly-majzhe-100-sprav-pro-buling-u-shkolah/>
14. MON Ukrainy. (2024). Yak doroslym reahuvaty na bulinh: instruktsiia dlia osvitian [How adults should respond to bullying: instructions for educators]. URL: <https://mon.gov.ua/news/yak-doroslym-reahuvaty-na-bulinh-instruktsiia-dlia-osvitian>
15. Dokuchyna, T. O. (2023). Osoblyvosti rozvytku osobystosti pidlitkiv z intelektualnymy porushenniamy [Features of personality development of adolescents with intellectual disabilities]. *Inclusion and Diversity*, 1, 24–30. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/inclusion/article/view/7>
16. Shylina, N. Ye. (2023). Problema emotsiinoho stanu bizhentsiv ta pereselentsiv za umov viiskovoho konfliktu [The problem of the emotional state of refugees and internally displaced persons under conditions of military conflict]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia*, 34(73)(2), 30–36. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/2_2023/6.pdf
17. Mykhailyshyn, U. B., Yukhymenko, I. V., & Shymoniak, Ya. O. (2024). Aktsentuatsii kharakteru ta konfliktna povedinka pidlitkiv [Character accentuations and conflict behavior of adolescents]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Psykholohiia*, 1. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2c8bc428-edf9-4e01-af5c-3624c318dd8b/content>

Дата першого надходження статті до видання: 12. 02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.02.2026